

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA METONIMIYA HODISASI VA UNING O'RGANILISHI

G'ayratova Gulzoda San'at qizi

Buxoro davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistri

ANNOTATSIYA: Ko'chimlar deyilganda «adabiy asarning badiiy qimmatini, ifodaliligini, ekspressivlikni kuchaytirish uchun bir narsaning nomini, belgisini ikkinchisiga ko'chirish yoki so'zlarning umuman ko'chma ma'noda ishlatilishini» nazarda tutiladi. So'z ma'nosining ko'chish jarayonlari turli ko'rinishlarda voqe bo'ladi, bu jarayonlar va ularning natijalari sifatida yuzaga keladigan hodisalar, bu hodisalarning turlari, o'ziga xos xususiyatlari kabi masalalar o'zbek tilshunosligida ancha batafsil o'rganilgan. Ko'chimlar deyarli ko'pchilik adabiyotlarda «troplar» atamasi ostida o'rganilgan. Biz ushbu maqolada ko'chimlardan metonimiya hodisasi alohida o'rganilgan.

KALIT SO'ZLAR: E.Qilichev, ko'chimlar, lingvistik tahlili, lingvopoetik tahlil, metonimiya.

«Badiiy tekstning lingvistik tahlili» qo'llanmasida ko'chimlar quyidagicha tasnif qilingan: «1. So'z ma'nosining miqdoriy ko'chishiga asoslangan troplar: a) giperbola; b) meyozis, 2. So'z ma'nosining sifatiiy ko'chishiga asoslangan troplar: a) metafora; b) metonimiya; v) ironiya.» qolgan tasviriy vositalar mazkur ko'chimlarning ko'rinishi sifatida beriladi: «simvol, jonlantirish, epitet – apastrofa – metaforaning; perifriza, sinekdoxa, allegoriya, epitet – metonimiyaning; antifraza, sarkazm – ironiyaning; litota meyozisning ko'rinishlaridir» Badiiy matnning lingvopoetik tahliliga tartganda ko'chimlar deb ataladigan tasviriy vositalarning deyarli barchasining asosida o'xshatish, chog'ishtirishdan iborat mantiqiy tushuncha yotganligini unutmash kerak.

Metonimiya deb voqea-hodisa, narsa-buyumlar o'rtasidagi o'zaro yaqinlik va bog'liqlik asosida ma'no ko'chishiga aytiladi. Metonimiya ham qiyosga asoslanadi. Faqat «metaforada bir-biriga o'xshash predmetlarning belgilari qiyoslansa, metonimiyada bu ikki predmet tashqi ko'rinishi yoki ichki xususiyatlari bilan birbiriga qandaydir aloqasi bo'lsa ham, ammo, umuman bir-biridan farq qiluvchi (bir-biriga o'xshamagan) predmetlarning belgilari chog'ishtiriladi».

Masalan:...yaxshiliqmi, yomonliqmi haytovur bo'ladigan ko'ngilsiz gapni kechikkani yaxshi... Fuzuliyini yaxshilab o'qish kerak. (A.Qodiriy) Ushbu gapda muallif va uning asarlari o'rtasidagi aloqadorlikka asoslanib, «asar» muallif nomi bilan qayta nomlanayapti. Yoki; Saroy tinch uyquda, tun yarim (A.Qodiriy). Bu misolda «saroy» so'zi orqali «saroydagi odamlar» ma'nosi ham ifodalangan. Metonimiyaning turli ko'rinishlari mavjud va bu haqda tilshunoslikka oid adabiyotlardan atroflicha ma'lumot olish mumkin. Biz sizga bir mansurani havola qilmoqchimiz. Unda muallifning metonimik qayta nomlash usulidan mahorat bilan foydalanganiga o'zingiz guvoh bo'lasiz.

Metonimiya hodisasi ko'pgina olimlar tomonida o'rganilgan va unga turli xil tasniflar berishgan. Masalan olim E.Qilichev o'zining «Badiiy tasvirning leksik vositalari» kitobida metonimiyaga quyidagicha ta'rif bergan. Metonimiya polisemiyaning bir ko'rinishidir. Predemet yoki hodisalarni anglatuvchi so'zlar metonimiya yo'li bilan yangi ko'chma ma'no

anglatar ekan, bunda bir- biridan tubdan farq qiluvchi va butunlay boshqa-boshqa tushunchalarni ifodalovchi predmet-narsa va hodisalarning maʼkon yoki zamonda oʻzaro ichki va tashqi jihatdan yaqinligi, bogʻliqligi, aloqadorligi koʻzda tutiladi. Yaʼni predmet yoki hodisalarni maʼkon yoki zamondagi oʻzaro doimiy bogʻlanishlari asosida birining nomi ikkinchisiga koʻchiriladi. Masalan "kent koʻchdi" birikmasidagi "kent" soʻzi koʻchma maʼnoda "odamlar" "kishilar" maʼnosini ifodalaydi. Bunda ikki voqealik orasida oʻzaro oʻrin munosabatiga koʻra yaqinlik, aloqadorlik, bogʻliqlilik ifodalanmoqda, yaʼni shu joyda oʻrnashgan, joylashgan odamlar, kishilar koʻchdi maʼnosidir. Shuningdek avtor nomi asarlari oʻnida qoʻllanilishi mumkin, bunda keng kitobxonlar orasida tanilgan mashhur yozuvchi yoki shoirlarning asrlari haqida gap boradi. Chunki bir yozuvchi barcha asarlarining nomini sanamay, nutqda ixchamlikda erishish va fikrni qisqa bayon qilish uchun shu yozuvchining nomi ishlatilaveradi. Soʻzlardagi metonomik maʼno koʻchirilishining bu turi S.Ayniyning asarida uchraydi: Men bibixalifa (qizlar maktabi) da Xofiz, Bedildan bir necha qism oʻqidim. Misolidagi "Xofiz", "Bedil" soʻzlari ularning kitobi (sheʼrlari) maʼnosini ifodalamoqda. Shu kontekstdagi "Bibixalifa" soʻzi va undan keyingi qavs ichida keltirilgan "qizlar maktabi" birikmasi kishilar diqqatini tortadi. Qadimda "bibixalifalar" deyilganda "qizlar oʻqiydigan maktab" tushunilgani yozuvchi bir shtrix bilan izohlab kelgan, buni yozuvchining maʼnosi metonimiya yoʻli bilan koʻchgan, tushunilishi qiyin boʻlgan istorizm soʻzlari asar kontekstida izohlab ketish mahorati deb bilmoq kerak. Metonomik maʼno koʻchirish usullari xilma –xil boʻlib, biror bir asarning janri oʻrnida uning nomi ishlatilishi ham mumkin.

Soʻzlarning metonomik koʻchma maʼnoda qoʻllash, ulardagi semantik strukturani oʻzgartirish orqali kitobxonga estetik taʼsir qilish bayonining emotsionalligini oshirish koʻzda tutiladi. Bu holatda ham tilning estetik funksiyasi uni kommunikativ funksiyasi bilan dialektik birlikda olib boriladi.

Har bir brigada oʻziga topshirilgan qitʼani mehr bilan ishlamoqda edi. Misoldagi "brigada" soʻzi "brigadada ishlovchi kishilar, aʼzolar, maʼnosida ishlatilgan boʻlib, kitobxonlarga qisqa, yaʼni bir soʻz orqali keng tushunchani ifodalab, estetik taʼsir koʻrsatmoqda. Shuningdek, kitobxon, hech shubhasiz, bu soʻzlarning maʼnosini anglab yetadi. Yuqorida qayd qilinganidek, nutqini obrazli qilish, ixchamlash zaruriyati bilan metonomik maʼno ishlatiladi. Bunda soʻzning dastlabki nominativ funksiyasi yoʻqolib, semantik siljish yuz beradi. Metonomik maʼno koʻchirishda fikrni loʻnda qilib berish bilan birga, avtorning emotsiya va toʻlqinlarini voqealikka munosabatini ifodalash ham koʻzda tutiladi: ... bular topgan pul va molning bir qismi hamma kattalar choʻntagiga tushadi. Misoldagi "kattalar" amaldorlar, yuqori mansabdagi kishilar maʼnosi qoʻllanilgan. Bu oʻrinda taʼkidlash lozimki, "katta" sifatining uning ifodalagan koʻchma maʼno bilan oʻxshashlik belgisi yoʻq. Ammo nutqdagi "kattalar" deganda mansabdor shaxslar bevosita anglashaveradi. Metonimiya badiiy adabiyotda eng koʻp qoʻllaniladigan badiiy vosita.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Mirtojiev M. "Oʻzbek tilida polisimiya". T: Fan 51-75 betlar.
- 2.Musayev Q. "Tarjima nazariyasi asoslari" Toshkent-2005 14-16-b
- 3.Nurmanov A., "Oʻzbek tilshunosligi tarixi". Toshkent., 2002, 213-215-b
- 4.Qoʻngʻirov R. va boshqalar. "Nutq madaniyati va uslubiyati asoslari". 102-b.
- 5.Qoʻngʻirov R. "Oʻzbek tilining taʼsviri vositalari". Toshkent. "Fan". 1977 yil 13- b
- 6.Salomov G "Tarjima nazariyasiga kirish" T., 1978

7.Sattorova Z. “Tarjima va xalqaro adabiy jarayon”. “Tarjima san’ati”, 6-kitob..Toshkent.1985

8.Suvonova R, O‘zbek tilida metonimiya. Toshkent, 2003 y.

9.Tursunov U, Muxtorov J, Raxmatullayev Sh. “ Hozirgi o‘zbek adabiy tili “..Toshkent. 1965
121- b